

## **Adamikné Jászó Anna, Jókai novellái. Retorikai elemzésekkel**

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 310 oldal

Jókai novelláiról kevés szó esik a monográfiákban, regényei mellett indokolatlanul háttérbe szorultak, pedig életművének majd fele novella. Mind az egyetemi oktatásban, mind pedig a közoktatásban méltatlanul keveset foglalkoznak Jókai regényeivel, novelláival pedig szinte egyáltalán nem. Ezért is hiánypótló ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA legújabb könyve.

Mi a célja a szerzőnek ezzel a könyvével? Legfőbb cél Jókai rehabilitálása, művésze objektív megítélésének segítése. „Jókai egész pályáján nélkülözi a tárgyilagos bírálatot” – idézi a szerző Mikszáthot a Retorikai-nyelvi elemzés című fejezet elején (26), s szomorúan állapítja meg, hogy az időközben Jókai-műveket érő igaztalan sztereotípiák – a megjelent „rehabilitáló” tanulmányok ellenére – a mai napig fellelhetők a jelenleg is érvényes alaptantervben és a tankönyvekben is. További célja e könyvnek új ismeretek nyújtása Jókai munkásságáról; a retorikai elemzés eredményeinek bemutatása; a figyelem Jókai-novellákra irányítása a tanításban is.

A szerző rögtön a műve elején, az Előszóban bemutatja és indokolja a Jókai-novellák korszakolását, valamint tájékoztat az egyes fejezetek belső felépítéséről (novellák ismertetése, csoportosítása, retorikai szituációk jellemzése, összegző retorikai elemzés).

A retorikai-műfajelméleti alapvető ismereteket tárgyaló Bevezetés után következik Jókai novellaírói korszakai szerinti csoportosításban, időrendben a művek elemzése az alábbi fejezetekben: Jókai első novellái a szabadságharc előtt, Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből, Egy bujdosó naplója, Jókai novellái a Bach-korszakban, Jókai novellái az 1860-as években, Jókai novellái az 1870-es években, Jókai kései novellái (1880-tól). Az egyes fejezetek végén az elemzések legfontosabb eredményeit tömören összefoglaló értékelést olvashatunk. Ezek összehasonlításával nyomon követhetők Jókai írásművészetének változásai.

A Bevezetésben fogalmazza meg a szerző retorikai értelemben vett hipotézisét: „Jókai novellái témáik és stílusuk szempontjából változatosak és sokszínűek; számos novellája eltér a klasszikus szerkezettől, előremutató, modern, a szó szoros értelmében. A bizonyítás a novellák bemutatása és retorikai elemzése” (9).

Ebben a fejezetben az egész kutatás és elemzés műfajelméleti megalapozása történik, ezért ennek az egységnek a taglalásával foglalkozom részletesebben. Itt a szerző hangsúlyozza Arisztotelész Poétikájára és Retorikájára hivatkozva a poétika és a retorika kezdetektől tartó összefonódását. A továbbiakban a könyv későbbi fejezeteinek az elemzések megértéséhez szükséges műfaji ismeretek foglatát találjuk. Tömör, világos leírást kapjuk az epikai műfajoknak, különös tekintettel a novella mibenlétére, megjelenésére a világirodalomban, majd pedig a magyar novella kialakulásának társadalmi, művelődéstörténeti okaira, a korszakváltásra és újságírás elterjedésére utal a szerző. Történeti viszszatekintésként megemlíti, hogy első eredeti magyar novellánk Fáy Andrásnak A különös testamentom című víg elbeszélése (1818), novellairodalmunk pedig 1822-ben Kisfaludy Károly Aurora című folyóiratával indult el.

A Bevezetés a retorikai elemzés módszerének, szempontsorának a bemutatásával zárul. A szakirodalom alapján 12 szempontot találunk, melyeket a vizsgálandó műhöz alkalmazkodva célszerű érvényesíteni. Lássunk néhányat közülük: a retorikai szituáció megállapítása; a műfaj (beszéd faj) megállapítása; a szerkezeti elemzés; az érvelés fajtájának (logikai és/vagy érzelmi) megállapítása; induktív vagy deduktív gondolatmenet; stílusnemek; előadásmód; hallgatóra, olvasóra tett hatás stb. (24–25).

A Jókai novellaíró korszakait bemutató fejezetek többsége párhuzamos szerkesztésű. Mindegyik történelmi, irodalmi, társadalmi, kultúrtörténeti bevezetővel kezdődik, melyből az íróról, műveinek korabeli vagy későbbi szakirodalmi megítéléséről, olykor az illető novellák keletkezési háttéréről is képet kapunk.

A Jókai első novellái a szabadságharc előtt című fejezetben A. Jászó Anna a retorikai elemzés menetének az alapfogalmait mutatja be (retorikai szituáció, szerkesztés, érvelés, stílus), majd példákon keresztül illusztrálja is őket.

Elsőként a retorikai szituáció tényezőivel foglalkozik: a megoldandó problémával, a probléma megoldásában érdekelt hallgatósággal, valamint az előbbieknél az íróra ható kényszerítő erejével, mely meghatározza az érvelést és a stílust. E korszak novelláiban a retorikai szituáció a természeti és a társadalmi törvények megsértéséből ered. Ennek illusztrálására áll a kötetben A Nepean-sziget (1845) című novella. Ez a deportáltak szigete, ide viszik a legelvetemültebb bűnözőket. „Itt garázdálkodik a szívevő, a nepeani hóhér, a vakondok és egyéb borzasztó alakok: emberek, férgek, vadállatok. ... Ide hoznak egy ártatlan, szép hölgyet. Szerencsére nem lesz baja, mert védelmébe veszi a »jó ördög«, egy erős, idősebb férfi ...” (30). Szövetséget köt a rossz világból száműzött angyal és a pokolszigeti jó ördög.

Jókai novellaszerkesztése már első korszakában is igen változatos, s ez a sokszínűség végighúzódik egész pályáján. Az első novellaírói korszakot elemezve a szerző példákkal illusztrálva bemutatja az író novellaszerkesztési variációit, a lineáris, a fraktál-, a mozaik-, a kirakós-víziós, a párhuzamos, a leíró és a keretes szerkezetűt. Retorikai érvelés szempontjából is fontos a Jókai-novellák elemzése, bár az első korszak novelláiban kevés a retorikai példa. Itt nyílik azonban alkalom a retorikai dedukció, vagyis az enthüméma fogalmának a bemutatására és néhány regénybeli példán történő illusztrálására. Szövegszervező erő is lehet az enthümematikus érvelés, amikor egy nagyobb fejezetet, akár egy egész művet is átfog.

A retorikai szituáció elméleti elemzése és Jókai-novellákon való bemutatása után a novellákban érvényesülő, fent említett szerkezettypusok részletes taglalása következik. Minden szerkezettypus legfőbb jellemzőit kiemeli a szerző, s művekből merített példákkal illusztrálja.

A retorikai elemzés nélkülözhetetlen területe az érvelés szerinti vizsgálat. Jókai a korai novellákban kevés retorikai példa található, regényei szereplői történeti példákkal, kitalált példákkal (mesékkel, parabolákkal) érvelnek. Az enthümematikus érvelés gyakran szövegszervező erő: kisebb-nagyobb egységeket, fejezeteket is átfog. „Mozgósítja az olvasó gondolkodását, sőt: olyan érvelést alkalmaz, amelyet gyakran alkalmaznak az emberek: ahá, így van! én is ezt tapasztaltam! Ez az érvelési mód is lehet Jókai népszerűségének egyik oka. Ezek a részek tehát nem felesleges, fellengzős fejtegetések, hanem az érvelés lehetőségei, s fontos szerepük van az olvasókkal való együtt gondolkodásban” – állapítja meg a szerző (44).

A fejezet utolsó egységében Jókai stílusáról olvashatunk értékes megjegyzéseket: a korai novellák stílusa sok helyen dagályos, jellemrajzai, tájleírásai, természeti képei magával ragadók, jellegzetesek szóalakzatai (anaphora, epiphora, szümploké, trikolón stb). Ezek mindegyikére szemléletes példákat is idéz a szerző. Különösen kedveli az író a trikolónokat. Pl.: „Gyönyörű hely az Isten háza: malasztos, vigasztalást termő hely! Ide jön a kesergő, akinek szíve beteg, és meggyógyítja szívét, megvidul. Ide jön a tévelygő, a vétkes embere, s megtisztul, megtér, szent lesz belőle. Ide jön az üldözött, az oltár küszöbére lép, és az oltár megvédelmezi őt. (A gonosz lélek, az V. rész eleje (46)).”

Jókai korai novelláiban is szép számmal találunk egyéni, szellemes szóalkotásokat, félelmetes átkokat, fennkölt imákat, de kacifántos káromkodásokat is. A képzavarok forrása alkalmanként a humor.

Az első novellás korszak műveinek retorikai elemzésével feltárt újdonságok összegzésével zárul a fejezet. A szerző megállapítja, hogy Jókai műveire kezdetektől fogva jellemző az olvasóval való kapcsolattartás: gyakoriak a figyelmet irányító, a kíváncsiságot fokozó kérdések. Jókai a 20. századi novellákra jellemző szerkezeti megoldásokat alkalmaz, s ezzel megelőzte korát. Gyakran indítja műveit valószínűségi érveléssel, prózai ritmusát az alakzatok gazdag változatai eredményezik, s az acumen is jellemzője korai prózájának. „Valóban úgy kell olvasni ezeket a műveket – javasolja Adamikné Jászó Anna –, mint a költeményeket, némi stilisztikai képzettséggel” (49).

Jókai további novelláiró korszakainak a tárgyalásában végigvonul a már megismert szempontok alapján a retorikai elemzés és a szövegközlés párhuzama. Az oktatást is segítő kiváló elemzések közül a következőkre hívom föl a figyelmet: a forradalom és szabadságharc korából A fehér angyal, a bujdosás idejéből Az eltűnt lányok. Jókai leggazdagabb írói, novelláiró korából, a Bach-korszakból ugyancsak tanulságos elemzéseket olvashatunk – természetesen ezekben az esetekben is a Jókai-szövegen is nyomon követhetjük a szerző retorikai elemzését, elemzési módszerét. Elméleti megállapításait azonnal követik a mű részletei, melyeket tipográfiailag külön ki is emel. Mintha egy irodalomórán lennénk. Lépésről lépésre mutatja be a Jókai-novella szerkezeti elemeit, stílusjegyeit. Minden műelemzés valóságos remekmű. Többek között ilyen a Faustina, a Shirin, Az utolsó csatár, a Melyiket a kilenc közül? stb. A retorikai elemzés bebizonyította, hogy az író nemcsak a sajátos Jókai-regényt teremtette meg, hanem a sajátos Jókai-novellát is.

Tematikailag külön tárgyalja a szerző az európai (római, görög, francia, bécsi, orosz, skót stb. történeteket), az egzotikus (18 novella), a török (29 novella), a magyar (erdélyi – 13; történelmi téma – 21; a debreceni – 3 humoros; 19. századi magyar tárgyú – 86) novellákat: tömören összefoglalja az elemzés legfontosabb eredményeit, s gazdagon közöl novellarészleteket is, sőt tizenkét novella teljes szövegét is beépítette művébe.

A 112 tétel tartalmazó irodalomjegyzék átfogja szinte a teljes Jókai-szakirodalmat Péterfy Jenőtől Sőtér Istvánon és Nagy Miklóson keresztül Hansági Ágnesig és Hermann Zoltánig. A megállapításokat, minősítéseket szembesíti kutatási eredményeivel. A retorikai elemzés eredménye sok érdekesség és újdonság a novellák szerkezetére, érvelésére és stílusára vonatkozóan. Retorikai vizsgálataival sorra cáfolja a korabeli és azóta is még élő negatív minősítéseket. Általánosítva a következőt állapítja meg Adamikné Jászó Anna: „A kritikusok mindig saját koruk, saját nézeteik alapján ítélték meg (és el) Jókai művészetét. Gyulaiék azt várták el tőle, hogy úgy írjon, mint Balzac vagy Flaubert, Szinnyei pedig a 20. század első évtizedeinek stílusát és szemléletét kérte rajta számon. Nem fogadták el azt

az álláspontot, hogy létezik a sajátos Jókai-regény. Sajnos ez az attitűd máig él, s emiatt az iskolában sem tanítják megfelelően Jókait” (34).

Adamikné Jászó Anna stílusa világos, gördülékeny, a legbonyolultabb fogalmakat is közel tudja hozni olvasójához. Ügyel arra – kiváló tanárhoz méltóan –, hogy elméleti fejtegetései mellett mindjárt álljanak is példák, szövegrészletek mondandója igazolására, ezzel a módszerrel segítve és irányt mutatva elsődleges célközönsége, a magyartanárok számára. Módszertani tanácsot is ad a kollégák számára: „Talán célszerű előbb rövidebb Jókai-novellákat felolvasni a gyerekeknek, majd olvastatni a gyerekekkel, s azután rátérni a hosszabb novellákra, majd a regényekre” (8).

Egy-egy retorikai novellaelemzését akár tanítási órának is fölfoghatnánk, olyan következetességgel közelíti meg az adott szöveget, bemutatva annak retorikai szituációját, szerkezetét, érvelési módját, stílusát. Olykor jellegzetes, találó, humoros szóalkotásokra is ráirányítja az olvasó figyelmét.

A szerző retorikai munkássága és Jókaival foglalkozó szakirodalma is igen gazdag. Több munkájában irányította rá a figyelmet a korunkban indokolatlanul mellőzött Jókai regényeire, novelláira. Már egyik nagy hatású művében, a Jókai és a retorika (Trezor Kiadó, 2016) címűben megfogalmazott kutatási céljának indoklásaként megállapítja, hogy Jókai műveit retorikai szempontból még senki sem vizsgálta, bár fölöttébb gazdag és színes a Jókai-szakirodalom. Fent említett művében Adamikné Jászó Anna Jókai regényeit vonja retorikai elemzés alá. Célja már akkor is az, hogy az irodalomtudományban előítéletes kritikákat, hamis sztereotípiákat cáfolja ennek legkézenfekvőbb módjával, az idézetekkel. Jelen kötetünk célja hasonló az előzőhöz, ebben azonban Jókai novelláiró munkásságának retorikai jellemzőire irányítja az olvasó figyelmét. A Jókai novellái kötettel gyakorlatilag a Jókai-életmű jelentős hányadának a retorikai elemzése megvalósult. Ez felebecsülhetetlen tudományos érték.

Az egész könyvet áthatja a szerző magyartanári szemlélete. Jókai iskolai tanítását (avagy nem tanítását) is több helyen érinti. Nehezményezi, hogy a korábbi negatív attitűd a mai tankönyvekben is előfordul még. Nélkülözhetetlennek tartja a retorikai ismereteket a szövegelemzés és a szövegértő olvasás tanításában.

Az irodalomtörténészek keveset foglalkoztak Jókai novelláival, pedig az író novella-termése terjedelemben megközelíti a regények terjedelmét. Ezért számukra is tanulságos lehet Adamikné Jászó Anna könyve. Az új vizsgálati móddal, a retorikai elemzésekkel Jókai novelláirói művészetének olyan síkjaira irányítja a szerző a figyelmet, olyan írói erőnyeket tár föl, amelyek gazdagítják irodalomtudományi, irodalomelméleti ismereteinket, s amelyek alapján új kutatásokat is indulhatnak akár más alkotók munkásságával kapcsolatban is.

Adamikné Jászó Anna jelen könyve jelentősen hozzájárul Jókai művészetének reálisabb megítéléséhez. A szemléletformálást az iskolában célszerű elkezdeni, ezért is ajánlom elsősorban a magyartanároknak ezt a művet. Haszonnal forgathatják azonban a mind azok, akik Jókai novelláiról friss, megbízható tudományos ismereteket akarnak szerezni.